

2014.

Huszadik századi zsidó sorsok Miskolcon

Pályamunkák a miskolci zsidóság történetét illetve a Holokauszt idején
Auschwitzba elhurcolt családok történetét mutatja be.

Ferencsák Dóra és Gergely Anna Gyöngyvér

11. A.

Bevezetés:

Közös megegyezés alapján döntöttünk úgy, hogy ezt a témát fogjuk feldolgozni. Már korábban foglalkoztatott a Holocaust kérdés, még mielőtt a tananyagban szerepelt volna.

Szerencsés helyzetben vagyunk, hisz lehetőséget nyertünk május elején egy auschwitz kirándulásra, ami még jobban felkeltette az érdeklődésünket. Ha ezt aszót halljuk, holokauszt, csontsovány gyerekek, félelem és kiszolgáltatottság jut eszünkbe.

Több emberöltő eltelt már azóta, hogy az első vagonok megérkeztek a koncentrációs táborokba. Azt gondolhatjuk, hogy ezalatt az idő alatt már minden feledésbe merült. Szerencsére ez nem így van. A hibáinkból is lehet és kell tanulni. Nem szabad, hogy ez még egyszer előforduljon. Ha bekapcsoljuk a híradót akkor láthatjuk, hogy a politika és az emberek közötti békétlenség újabb és újabb szörnyűségeket teremt (afrikai menekült táborok, vallási háborúk, törzsi vérengzések).

Mindenkinek meg kell ismernie a 20. század történetének legcsúnyább és legembertelenebb korszakát. Ahhoz, hogy ezt át tudjuk érezni meg kell ismernünk olyan emberek és családok életét akik közöttünk élnek velünk együtt utaznak a buszon, vásárolnak a boltban. Olyan mély családi sebeket hordoznak, amit nemzedékről nemzedékre adnak tovább elmesélve a fiataloknak.

Így ismerhettük meg mi is 3 család sorsát melyből egyet a dolgozatban bemutatunk. Az emlékezés módja lehet emlékművek, szobrok, emlékparkok állítása is. Ezek üzenete sok-sok emberhez eljuthat.

Cipők a rakparton

Dohány utcai zsinagóga kertjében lévő ezüstfa

A holokauszt

- Mit jelent a holokauszt kifejezés?
- Mi váltotta ki a zsidók iránti ellenérzést?
- Mikor, és hol alakultak ki a koncentrációs táborok?

A holokauszt (szó jelentése „teljesen elégtő áldozat”). A német és annak hatása alatt levő nyelvterületeken (ide tartozik hagyományosan a magyar is) nem volt használatos a kifejezés, mivel Luther Márton a *Brandopfer* (égőáldozat) kifejezéssel fordította.

A holokausztban érintett népek kezdetben a saját nyelvükön nevezték el: a zsidók „soá”-nak hásoá héber szó jelentése „csapás”), a cigányok Porajmos-nak (elemésztés) hívják.

Hitler nem titkolta zsidók iránti ellenérzését; az 1925-ben kiadott Mein Kampfban Németország és az árja faj elleni világméretű összeesküvés szervezőiként írta le őket, akiket ki kell űzni az ország politikai és szellemi életéből. A kiirtásukról nem írt, de visszaemlékezések szerint négyszemközt már beszélt róla: Joseph Hell újságíró visszaemlékezései szerint 1922-ben ezt mondta neki:

Az 1930-as években a zsidók jogi, gazdasági és társadalmi mozgásterét egyre jobban leszűkítették. 1933-ban kitiltották őket a közszférából, eltiltották a jogász, orvosi és mezőgazdasági pályától. 1935-ben a nürnbergi törvények megfosztották őket állampolgárságuktól és megtiltották a nem zsidókkal való házasságukat.

A holokauszt kezdetét gyakran a Kristallnachtól, 1938. november 9-től számítják. Néhány nappal korábban egy Franciaországba emigrált zsidó - Herschel Grynszpan - tiltakozásul lelőtt egy német diplomatát - Ernst Eduard von Rath-ot. Válaszul Németországban betiltották a zsidó lapokat, és kitiltották a zsidókat a német oktatási intézményekből. 9-én civilruhás rohamosztágosok zsidóellenes zavargásokat szítottak, közel száz zsidót megöltek, több mint ezer zsinagógát és sok ezer zsidó lakást és boltot kiraboltak és felgyújtottak, és mintegy 30 000 embert koncentrációs táborokba vittek. Hasonló események zajlottak Ausztriában is.

A háború kitörésével a német zsidópolitika második szakaszába lépett, melynek célja a zsidók területi elkülönítése volt. 1939 őszén a németek megszállták a mintegy kétmillió zsidó lakta Nyugat-Lengyelországot. Reinhard Heydrich, a Reichssicherheitshauptamt feje azt javasolta, hogy gyűjtsék a lengyelországi zsidóságot néhány vasúti csomóponton fekvő nagyvárosban létesítendő gettóba, ahol kényszermunkát végeztethetnek velük, és a vasút megkönnyíti „további lépések” megvalósítását. Ez meg is történt; a gettókban sok ezer zsidót meggyilkoltak, és még többen haltak meg éhségtől, betegségtől vagy a kimerültségtől, de szisztematikus kiirtásra ekkor még nem történt kísérlet. A miskolci soá népe

Előzmények

Északkelet-Magyarország területén a nagy múltú dunántúli hitközségek létrejöttéhez képest viszonylag nagy késéssel, csak a XVIII. Század elején jelentek meg a zsidóság kisebb-nagyobb csoportjai. Ebben az időben érkeztek Miskolcra is az első zsidó betelepülők. A leggyakoribb korabeli zsidó foglalkozás a kocsmá- és mészárszékbérlet mellett a pálinkafőzés, illetve bőrrel és apróbb cikkekkel való kereskedés volt, de akadtak közöttük házalók is. Meg kell jegyeznünk, hogy a zsidók többsége foglalkozott pénzhitelezéssel is. Kezdetben nemesi telkeken éltek – a miskolci zsidók elsősorban a diósgyőri Korona-uradalomtól függtek, amely amellet, hogy védte őket, ott tartózkodásuk fejében adót szedett tőlük. A föld birtoklásából és az ipari életből kirekesztett zsidóság elsősorban a kereskedelemben és a vendéglátásban talált megélhetést. 1780-ban még csak 70 fő élt itt, 1786-ban már 196 fő (35 család), 1857-ben pedig már 3800 izraelita lakott a városban. A szabad kereskedelem és tulajdon útjából az 1830-as és 40-es évek reformjai hátrították el az akadályokat. A döntő lépést azonban 1867-ben az emancipációs törvény elfogadása jelentette, amely a zsidóknak a keresztényekkel egyenlő jogokat biztosított. A miskolci kormányzat hamar rájött, hogy a zsidó vagyont bevonhatják az egyre inkább élénkülő gazdasági életbe, így a XIX. Század második felében a városi zsidóság is bekapcsolódott a tőkés konjunktúrába. A század végén a legnagyobb vagyonnal rendelkező kereskedő- és iparoscsaládok bevonultak a bankéletbe. A XX. század első évtizedében a miskolci városi zsidóság egyre nagyobb ütemben fejlődött: sorra alakultak különféle egyleteik, egyesületeik, iskolákat nyitottak s bekapcsolódtak a kulturális életbe. Az I. Világháborúban is aktívan részt vettek mind az itthon maradottak, mind a harctéren szolgálatot teljesítők. Az I. Világháborúban a Miskolcon élő izraeliták közül 176-an haltak hősi halált – a hitközség 1926. június 27-én avatta fel az emlékükre állított obeliszket, amely ma a Kazinczy utcai zsinagóga udvarán található.

A háború alatt és után a fokozódó ellátási nehézségek és nagymértékű infláció hatására egyre inkább előtérbe kerültek a társadalmi problémák. Újra felmerült a zsidókérdés, s az ellenséges hangulatot csak tovább erősítette a galíciai menekültek beáramlása, akik hazájukat az állandó orosz betörések miatt kényszerültek elhagyni. Mindezek után nem sok kellett ahhoz, hogy a hazai zsidóságot is idegenként bélyegezték meg. A háború alatt az antiszemitizmus fellángolt, melynek közvetlen előzménye Ágoston Péter nagyváradai jogász tanár *A zsidók útja* című könyve volt, amelyben a szerző a kor kedvezőtlen

jelenségeiért a zsidóságot tette felelőssé. Az országos szinten zajló események természetesen Miskolcon is éreztették hatásukat úgy hivatalos szervek, mint a városi lakosság körében. (Előfordultak például éjszakai zsidóverések is.) A zsidóság válaszára kényszerült: zsidó identitását feladva kikeresztelkedik, és vallásilag, nemzetileg valamint gazdaságilag is asszimilálódik, vagy pedig híven követi vallási parancsait, s viseli a következményeket.

A Tanácsköztársaság bukása után hatalomra kerülő erők az egész hazai zsidóság ellen

felhasználták azt a tényt, hogy a Forradalmi kormányzótanácsban viszonylag nagyobb számban voltak izraelita származású politikusok. A negatív jelenségek főleg a fővárosi zsidóságot sújtották, vidéken hatásuk lényegesen gyengébb volt. A kisebb incidensek lezárultával a miskolci zsidóság életében viszonylag békés másfél évtized kezdődött. Ezt bizonyítja számuk fokozatos növekedése is. 1920-ban 11300 izraelita élt a városban, de alig egy évtized elteltével létszámuk már 15000 főre nőtt.

A zsidótörvények hatására sok zsidó kiskereskedő és kisiparos ment tönkre, ezért egyre nagyobb szükség volt a segélyezésre, amelyben jelentős szerepet játszott az 1920-ban megalakult American Joint Distribution Committee is. Az 1939-ben született honvédelmi törvény létrehozta a munkásszázadok intézményét – Miskolcra 1940 szeptemberében vonultak be először a zsidó munkaszolgálatosok. Kezdetben sokan Szlovákia területére kerültek (például Jolsvára).

1941-ben megszületett a III. zsidótörvény. A város hitközségének helyzete 1942-től fokozatosan romlott egészen a deportálások idejéig, amikor is működése egy időre megszűnt. A zsidóság igazi megpróbáltatásai azonban csak a nyilasok hatalomra jutása után kezdődtek el. Miskolc zsidóságát először az Arany János utcai gettóba kényszerítették, majd a téglagyárba szállították át őket, ahonnan útjuk Auschwitz-ba vitt... A deportálások mintegy 14000 embert érintettek a városban.

A zsidók hátrahagyott értékeinek jó részét Miskolc egyetlen viszonylagos épségben maradt zsidó templomába, a Kazinczy utcai zsinagógaiba hordták, és ott osztoztak rajta a nyilasok.

(20. századi rabbi szoba)

A háború befejeztével a deportált zsidóságnak csak a töredéke tért vissza. Az elpusztítottak emlékét a Kazinczy utcai zsinagóga udvarának bejáratánál található tábla, illetve a miskolci zsidó temetőben állított emlékmű őrzi.

Az átélt borzalmak után, a háborút követő néhány évben sem köszöntött be békés időszak a város maradék zsidóságának életébe. A rossz gazdasági és kereskedelmi körülmények hatására megindult a feketézés, amelyet „speciálisan zsidó dolognak” bélyegeztek. Ismét fellángolt az antiszemitizmus az ország területén – ezt bizonyítják az országszerte előfordult pogromok is. Miskolcon 1946. augusztus 1-én a kommunista párt helyi csoportja szervezett pogromot a feketézek ellen, melynek egy halálos áldozata és egy sebesültje volt.

A miskolci zsidóság vallási intézményei

A miskolci izraelita hitközség 1759-ben alapította meg első, már feljegyzésekben is szereplő imaházát. Ezzel egy időben létesült az Avas nyugati oldalán a zsidó temető.

A hitközség lélekszámának növekedésével egyre jobban nőtt az igény arra, hogy a vezetőség több imaházat bocsásson a hívők rendelkezésére: a városban rövidesen már három imaház, valamint több magánimaház működött. 1790-ben létesült a Kazinczy utcai imaház, az 1795-ös városi jegyzőkönyv pedig már a „zsidók újonnan épített templomá”-ról beszél. 1808-tól kezdve folytak istentiszteletek a Palóczy utcában.

1811ben bővítették templomukat, amelyet egy, a Miskolci Levéltárban őrzött térkép

„Synagoga Judeorum” néven említ, helyét pedig a Kádas utca 2656 szám alatt jelöli meg. A templomot a növekvő igények miatt többször is bővítették. Az 1843. július 19-én Miskolcot pusztító tűzvész során a Chevra Kadisa helyiségével együtt többek között a templom is leégett.

A Szentegyet akkori elnöke, Bródy Farkas nagy összeget hagyott végrendeletében az iskola létesítése mellett a templom újjáépítésére is. Az alapkövetétel azonban csak hosszú idő elteltével, 1861 április 15-én történt meg a mai Kazinczy utcában.

A nagyszabású építkezés 1863-ban fejeződött be, szeptember 3-án pedig már fel is avatta új templomát a miskolci zsidó közösség. A Christian

Friderich Ludwig Förster tervei alapján készült épület legközelebbi „rokonai” a Bécs-leopoldstadti és a vágújhelyi templom. Maga a zsinagóga megfelel a legáltalánosabb hazai romantikus zsinagógatípusnak, amelybe helyenként neoromán elemek is vegyülnek. Belső tere az egyik legszebb Magyarország zsinagógái között. Építészeti jelentőségét, ugyanis szerkezetének fontos elemei az akkor hazánkban még csak ipari épületekben, illetve városi házak függőfolyosóinál alkalmazott öntöttvas tartóoszlopok. Ezekkel a női karzatot támasztották alá. A zsinagógát földszintes házsor veszi körül, amelyben a lakásokon

kívül a téli imaterem is megtalálható, ahol istentiszteleteket tartottak, valamint oktatási célokra is felhasználták.

A templom berendezése némi eltérést jelentett a hagyományokhoz képest (például készült benne karzat orgona számára is, amelynek használatára végül nem került sor), s ez vitát váltott ki a hitközségen belül.

1864 márciusában Sátoraljaújhelyen összehívtak egy 30 rabbiból álló gyűlést, amelyen kimondták, az egyházi átkot a miskolci rabbira, 1870-ben az ortodoxok a Telegdy utcai imaház helyén új imaházat

alakítottak és rabbisági pert folytattak a templomért. 1875-ben a hitközség ortodox és neológ szárnya újból egyesült az ortodox szabályzat szerint. A templomot így a rabbitanács átalakította az ortodox szempontoknak megfelelően.

1896-ban építették meg a miskolci zsidók rituális fürdőjüket (mikve) a Király-híd mellett (a mai Ady híd) . Innen kapta elnevezését: Király-fürdő.

Az 1900-as évek elején írott feljegyzések alapján tudjuk, hogy ekkor városszerte a már meglévő imaházak mellett 6-8 bérelt helyiség, ún. Pótimaház működött. Ezekon kívül gyakoriak voltak a magán jellegű csoportosulások, kisebb minjenek. (ímaszobák) közösségei. Mindez jelentős izraelita népesség meglétéről tudósít.

A hitközségnek a század első felében számos vallási gyakorlatra alkalmas helye volt: a Kazinczy utcai főtemplom mellett az Arany János utcai, a felsővárosi- és alsóvárosi templom, valamint a Telegdy utcai és számos más imaház, magánimaházak, és a polgári, illetve az elemi iskola imaházai.

A II. Világháború alatt ezek legtöbbje elpusztult, vagy teljesen tönkrement, egyedül a Kazinczy utcai templom maradt meg viszonylagos épségben, bár ebben is nagy károk estek. A békeidő beköszönte után a megrongálódott templomot a hitközség önkéntes munkával állította helyre. Ma udvarának közepén egy obeliszket láthatunk, melyet az I. Világháború miskolci zsidó mártírjainak emlékére állítottak, a bejáratnál pedig emléktábla őrzi a II. Világháború áldozatainak nevét. Az épületet a miskolci közösség 8-10 éve saját költségén renováltatta,

de ma már az istentiszteletek csak nagy ünnepek alkalmával folynak itt – a közösség gyér létszáma miatt általában a jóval kisebb imaházat használják, amely a templom udvarában található. Látogatásunk során sajnos nem sikerült bejutnunk a templomba, ugyanis 2013 októberétől életveszélyesnek nyilvánították a rohamos talaj süllyedés miatt.

A zsinagógán kívül a hitközség tagjainak vallási életét segítették a fürdők, kulturális szervezetek és a rituális ételmezést biztosító kóser húsbolt. Miskolcon két fürdő létezett a háború előtt: az Arany János utcai (ez kizárólag rituális célokat szolgált) valamint a Király-fürdő, amelynek egy része mint rituális fürdő, másik része pedig tisztasági fürdőként szolgált. A háború idején egyik sem működött, és az Arany János utcai el is pusztult.

A Király-hídi még rövid ideig ellátta eredeti feladatát, ezt a Miskolcot-Budapesttel összekötő út építésekor bontották le. Az 50-es évektől a még megmaradt miskolci zsidóság a Győri kapuban egy családi házban rendezett be fürdőt.

(Az épület tulajdonosa az Egyesült Államokban élt, és házat át engedte a hitközség számára.)
Ez az elmúlt évig működött, amikor is a község egy nagyobb fürdőt létesített a templom udvarában.

A miskolci zsidók jelene

A Holocaust előtt városunkban több mint 14 ezer zsidó élt. A háború kegyetlen pusztításai, valamint a nagyarányú elvándorlás következtében ma Miskolcon, ahol egykor az ország harmadik legnépesebb izraelita hitközsége működött, mintegy 250 azoknak a száma, akik zsidónak vallják magukat, de közülük is mindössze 10 %-uk gyakorolja a vallását. A vallásukat gyakorlók is csak töredékét tartják meg a vallási parancsolatoknak: azokat, amelyek teljesítésére iskolai, illetve munkahelyi kötelezettségeik mellett képesek. Ezért hiányoznak a hívők életéből a hitközségi intézmények, amelyek igazodtak a vallásos élethez és ápták a zsidó tradíciókat: nincsenek iskolák, egyesületek, hiányoznak a kultúr körök, amelyek felolvasó esteket szerveztek, s amelyek keretében még nyelvtanítás is folyt.

A II. Világháború után a számában és vallásos érzületében meggyengült miskolci zsidó közösségnek a templomon, a benne működő fürdön, illetve a kóser húsbolton nem volt lehetősége más intézmény ismételt létrehozására. Az egykor létező számtalan egyesület közül napjainkban csak a *Chevra Kadisa* működik, bár a hitközségi vezetés mindent meg tesz annak érdekében, hogy újra megszervezzék Miskolcon egy izraelita nőegyletet.

A jövő pedig bizonytalan. Noha az elmúlt néhány évben történtek olyan, vallás területét pozitívan érintő változások, amelyek hatására bizonyos felporzás volt észlelhető Miskolc zsidó hitközségének életében, mára azonban ez is alább hagyott. A rabbi úr elmondásai szerint a közösség tagjai továbbra is nagy áldozatkészséggel próbálják meg életbe tartani a hit paraszát, és bíznak a prófétai ige teljesülésében.

Szenvedés és „szerencse”

(Részlet Kiss Ernő kőfaragó elbeszéléseiből)

„Mutattam neki a passzust, de legyintett, „Az már nem ér semmit se!”. Bekísért egy iskolaszerű valamibe, volt ott mindenfajta ember, munkaszolgálatos, katonaszökevény, még tán külföldi is, összesen vagy százán. Örök strázsáltak az összes ablaknál, meglógni onnan nem lehetett. Összeszedtek három-négy főt időnként, elvitték az irodára, vissza nem jött egy se. Egyszer csak szóltak „Na most, a négy munkaszolgálatos jön!” Feltápázkodtunk, bevitték egy helyiségbe, ahol az asztalnál – hosszú asztal volt - , ültek a tiszték. Épp ahogy beértünk, az egyik felpattant, csapott egyet az öklével: „elég volt a vérből!” Vigye őket a munkaszázadhoz!” Ballagtunk a csendőr után, nagy csendben. Gondoltam magamban, biztos, ez a trükk, hogy kísér bennünket, aztán egyszer csak belő az árokba. De semmi se történt. Nem bírtuk megállni, megkérdeztük, mi lett a többivel? „Ne kérdezzék! – mondta – Maguknak szerencséjük volt! Ne akarjanak tudni semmit!” A front Pápához közeledett, Nekünk irány Körmen, ott átadtak minket a nyilasoknak. A századosunk ekkor szólt a tisztnek: „Ezek rendes, munkás

emberek, úgy bánjanak velük.” Á! Az csak röhögött. Elzavarta a századost, „Tünjön el!” „Emberek, megtettem mindent” – mondta az. Na hát, hiába, ilyen időket éltünk. Tizenhat vagy tizenhét éves taknyos volt a nyilas. Orvosi vizit következett: két-három pofon, megy egy fenékbillentés, ami kis motyónk megmaradt, mind elvették. Ausztriában, egy malomban helyeztek el bennünket. Ott volt egy rendes katonaezember, aki meghallotta, hogy mindenünket elszedték, nem telt bele néhány nap, egyszer csak hozták a batyukat. Meglett, amink volt. Bunkerokat, meg vasutat kellett karbantartani, és a sínekhez védfalat építeni, a nagy hidegben, január, február táján. Itt is rendes palit fogtunk ki tisztnek. Mondja egyszer, hogy nyugodtan rakjunk tüzet melegedjünk, ebéidő van. Jött a smasszer. Kérdezi mit csinálunk. Mondta neki a felettesünk, hogy engedélyt adott a pihenőre. A másik elővette a pisztolyát, lőtt, lőtt, lőtt, mire rám fogta, csak kattant egyet a fegyver, elfogyott a tölténye. Márciusban indultunk tovább.

Nagyon ritkán kaptunk valami enivalót, de én valahogy olyan lelkesedéssel mentem, mindig gondoltam, hátha összejárok valakivel. Meg akkor még nem hallottuk mi megy a táborokban, azt sejtettük, hogy valami nagy baj van, de pontosan nem sejtettük a dolgokat. Ha újság került elénk a földön, tilos volt felszedni. Veszett éhesen vándoroltunk, csigát, repcevirágot ettünk. Rengeteg alma terem azon a környéken, s volt olyan falu, ahol a parasztasszonyok kosárszámra osztogatták. Látták milyenek vagyunk. Megsajnálta. Grazban kenyeret, meg krumplit dobáltak a lakosok az ablakból, hiába, hogy lőtték őket a katonák. No meg annyira bíztam a találkozásban, hogy elköttem mindent az élelemért. Egyszer egy udvaron répahalmot vettem észre, hát befutottam, megmarkoltam amit tudtam, és szaladtam kifelé. A német katonáknak annyira ért el, hogy hátbavágott. Utánam ugyanúgy kiugrott egy gyerek, de akkor már hallottam a dörrenést. Mentem a sorok között kérdeztem mindenkit, nem látták-e a rokonaimat, s egyszer csak összeakadtam apámmal, aztán két öcsémmel, még a nagybátyámat is megtaláltam. Ami kis kajám megmaradt, megosztottuk. Megehettem volna, de annyira készültem a találkozásra, hogy mindig hagytam egy cseppecske maradékot. Találtam kis lóhúst, kis kenyeret, elraktam, aztán akkor el is fogyasztottuk mindet. Amúgy borzasztó helyzet uralkodott, tíz emberre jutott hetven deka kenyér, hozzá fejenként négy deci répaleves. Ekkor négyezren lehetünk. Ahol végigvonult ez a szerencsétlen társaság, mindenütt húsz-harminc halott, minden reggel. Kérték az önként jelentkezőket hajnalonta, temetni a hullákat. Elvállaltam, mert adtak fél kiló kenyeret olyankor. Ástuk a gödröt, úgy, hogy azért föld is jusson az emberekre. Egy reggel, beálltam oda, ám jött egy fiú, s mondta, ma ő szeretne temetni, mivel a testvére amott dolgozik, mutatott a mellettem lévő gyerekekre. Én kiálltam, maradtak ugye négyen, ez a srác, megy egy másik elment szerszámokért, a testvére másodmagával dolgozott tovább. Egyszer csak jön az ő, egy nagyon gyilkos pali, fémgumós bottal járt. Azzal fejbe csapta mind a kettőt, úgyhogy mire a másik testvér visszatért az ásókkal, temethette el az öccsét is.

Végállomás: Kunzkirchen

„Hála istennek, az egész menetben lévő család megérkezett Kunzkirchenbe. Állítólag a táborban húszezrenket helyeztek el. Jó kis szálloda volt, enni akkor már semmit se adtak, ha kiléptünk a barakkból, azonnal tüzeltek. Annyi halott volt, hogy fáradtságot se vettünk, kidobálni őket. Csak kuporogni tudtunk a földön, úgy összezsúfoltak minket. Mindenki lebetegedett, a többség tifuszba esett. Aztán nagy nehezen jöttek az amerikaiak. Azok dobálták nekünk a konzerveket. Vagy két-három dobozt mindjárt összeszedtem, elmentem a németek raktárába vele. Tele volt. Hoztam egy nagy combot. A lényeg az volt, hogy együnk, együnk, együnk. Ez lett a vesztünk, aki eddig nem betegedett meg, az mind tifuszos lett. Én szerencsére elkerültem, vagy a betegség engem. Látogattam a többieket a kórházban, öcsém meg még a karját sem tudta felemelni, hogy a szájába vegye az ételt.”

Források

- Szlukovinyi Péter(rabbi)
- HVG
- The Holocaust
- Internet